

Mens en Wereld

HET IS me vaak opgevallen, dat de gewone leden van het H.V., en hiermee bedoel ik dan de leden, die geen bepaalde functie hebben, er in het algemeen geen flauwe notie van hebben, in welk een Bijenkorf van mogelijkheden ze met hun lidmaatschap verzeild zijn geraakt. Met opzet heb ik dit woord met een hoofdletter geschreven, omdat ik niet het oog heb op echte bijenkorven met koninginnen en darren, die je met een masker voor je gezicht moet benaderen, maar als Amsterdamse denk ik eerder aan dat grote warenhuis aan het Damrak, de Bijenkorf, waar ieder z'n eigen toonbank heeft, waar haast alles te koop is en dat tot slagzin heeft: de Bijenkorf hééft het!

'Het H.V. kàn het', zouden wij kunnen zeggen en dat klinkt wat pedant, ik geef het toe, maar u moet me geloven, dat dit niet een losse leus is van iemand, die het allemaal zo mooi vindt. Een paar jaar geleden kwam ik eens bij een mevrouw op bezoek, een aardige kwieke dame van bij de zeventig. Ze was al jaren lid van het Verbond, omdat ze buitenkerkelijk was en meende, dat ze door lid te worden van het H.V. een geestelijk tehuis zou vinden. Maar dat was haar bitter tegengevallen. Er werd weinig of geen notitie van haar genomen, ze had geen contact met andere leden, ze was eens naar een bijeenkomst geweest, maar dat was haar niet bevallen; damesmiddagen, daar moest ze niets van hebben - 't idéé, alléén maar dames! - en zo bleef ze thuis ontevreden zitten mokken, spelend met de gedachte er helemaal maar de brui aan te geven.

In eerste instantie zou je zoiemand door elkaar willen rammelen, maar dat mag niet van het H.V. Een contactbezoeker wordt geacht de cliëntèle niet te lijf te gaan en voor 't gemak draaien we de zaak dan maar om en zeggen (al is het niet altijd van harte!): 'Deze mevrouw kan best eens gelijk hebben.' Nu ja, 't gemak' is nu direct het woord niet, want om de mevrouw en met haar een legertje van andere vrouwen en mannen tevreden te stellen moeten er bustochten, middagen, avonden, rondvaarten, wandelingen, excursies en weet ik wat niet al, op touw gezet worden, die allerlei lieden veel tijd kosten en evenzoveel hoofdbrekens.

Ach ja, en dat lukt dan altijd weer, het komt voor elkaar, het kàn. En dat vind ik nu juist het wonderlijke: met een handjevol mensen, die willen en initiatief hebben en, laten we dat vooral niet vergeten, die bereid zijn hun tijd ervoor te geven, zijn de mogelijkheden van het H.V. bijna onbegrensd.

'Onteredenheid is de motor van de vooruitgang,' zei de oude Gerhard. Alleen jammer, dat er vaak zoveel ontevredenen zijn en zo weinigen, die de motoren bedienen.

Humanisten over oorlog en vrede

DE ACTIVITEITEN van de in 1963 opgerichte werkgroep 'Wereldpolitiek' hebben niet geleid tot de publicatie van een stuk, waarin een door alle leden van de werkgroep onderschreven humanistische visie op de problematiek van oorlog en vrede tot uitdrukking komt.

Dat het niet eenvoudig is om tot een dergelijke gemeenschappelijke zienswijze te komen blijkt wel uit de onlangs verschenen brochure 'Humanisten over oorlog en vrede'. In deze brochure, die als het eerste indirecte resultaat is te beschouwen van de door de werkgroep ondernomen studies, geven acht voor-aanstaande humanisten hun persoonlijke kijk op diverse passages van de Verklaring van Oslo. Zij doen dit, naar hun aard en inzicht, op zeer uiteenlopende wijze. Zonder twijfel bieden hun uiteenzettingen stuk voor stuk een aanknopingspunt voor verdere analyse. De lezer, die naar concrete oplossingen zoekt van concrete problemen, zal het geheel echter toch ietwat teleurgesteld naast zich neerleggen.

Nu is het natuurlijk de vraag hoe hoog men zijn verwachtingen mag spannen. Het is langzamerhand wel duidelijk geworden, dat om iets van werkelijke betekenis te zeggen over het vraagstuk van oorlog en vrede, een aparte wetenschappelijke aanpak niet kan worden gemist. De zeer gecompliceerde materie is geen zaak meer voor vrije tijdsbesteding van een aantal goedwillenden; zij vereist als ieder ander aspect van maatschappelijke en menselijke problematiek, een gedegen benadering, die men zich slechts door moeizame studie kan eigen maken.

Wel blijft er daarnaast natuurlijk de mogelijkheid tot zedelijke beoordeling van een situatie, die als één van de meest beklemmende vraagstukken van onze tegenwoordige generatie moet worden beschouwd. Ook wat dit betreft leert de brochure ons meer over de verschillende standpunten, die men als humanist ten deze kan innemen, dan omtrent een eventueel aanwezig gemeenschappelijk streven, waarin het uitgangspunt van de persoonlijk beleefde humanistische mensbeschouwing zou hebben uit te monden.

MEN IS HET er over eens, dat alles gedaan moet worden om het uitbreken van een nieuwe grote oorlog te voorkomen. 'De arbeid aan een waarachtig levende coëxis-

tentie vereist ook in de eigen sfeer een grondige geestelijke voorbereiding, waaraan ook het humanisme zijn aandeel kan bijdragen,' zegt prof. dr. B. W. Schaper zelfs in zijn uitstekende beschouwing over 'Vreedzame coëxistentie in 1965'. In dit verband waarschuwt Schaper voor ideologische bevliegingen, voor wandelen met het hoofd in de wolken en voor dromen van een bovenaardse wereldharmonie.

Beter lijkt het hem om met de benen op de bodem der werkelijkheid te blijven staan en alle energie te besteden aan die mogelijkheden, die zich voordoen om de menselijke verbondenheid hier en nu, op groter en kleiner schaal, te concretiseren en waar te maken. 'Het is een bewijs van karakter, de gecompliceerdheid, de tegenstrijdigheden en risico's van het hedendaagse wereldbestel moedig onder het oog te zien... Het is een teken van volwassenheid te beseffen, dat deze pogingen en oplossingen altijd een gebrekkelijk karakter zullen dragen en ten dele tot mislukking gedoemd zijn en desondanks niet af te laten, ze te beproeven met inzet van heel ons vermogen.'

BUITENGEWOON INTERESSANT is ook de probleemstelling van dr. Kwee Swan Liat, die zich afvraagt of het internationale humanisme al voldoende rijp is, nog niet aan te veel innerlijke tegenstrijdigheid lijdt, om zijn taak in het hier besproken verband met voldoende elan te kunnen aanvatten. Het internationale humanisme, zo meent dr. Kwee, is ten gevolge van zijn historische oorsprong en regionale overwicht te exclusief 'westers'. Er zijn in de internationaal georganiseerde humanistische beweging nog geen humanistische stromingen uit het 'oostblok' vertegenwoordigd. 'De humanistische bewegingen uit de 'niet-westerse' landen zijn, voor zover aangesloten, in vergelijking met de 'westerse' kwalitatief en kwantitatief zwakker en nemen in het kader van hun eigen nationale samenlevingen een marginale positie in, sterk georiënteerd op het westen en van de eigen culturele wortelen vervreemd.' Misschien een punt om nog eens ernstig over na te denken. Men onderkent in de beschouwing van Kwee bovenal het diepe en waarachtige verlangen

(Zie verder pag. 6)

**Uitgave van het Humanistisch Verbond - Verschijnt om de veertien dagen
20e jaargang no 14 - 10 juli 1965**

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

MISSCHIEN VERWACHT u van mij commentaar op de verloving van prinses Beatrix. Ik wil mij daar liever van onthouden, omdat om druktechnische redenen deze rubriek altijd al geschreven moet worden veertien dagen voor u de tekst onder ogen krijgt. Twee dagen voor de verloving bekend gemaakt wordt zijn er nog zoveel gegevens onbekend, die u in de tussentijd hebt kunnen lezen, dat mijn commentaar alleen maar als mosterd na de maaltijd kan komen. Laat ik het dus bij een simpele gelukwens mogen laten. Betreurenswaardig was, ook weer bij deze gelegenheid, het grote aantal kortsluitingen tussen ons hof en de diverse organen van onze voorlichting. Voorlichting is niet ieders werk, zeker niet dat van blijkbaar de meeste hovelingen. Dat bleek nog weer eens ten overvloede, las ik in het Eindhovens Dagblad, toen ten tijde van prinses Margriets verloving tal van levensbijzonderheden over de heer Pieter van Vollenhoven werden bekendgemaakt, waarin echter één halve waarheid voorkwam: 'Het heette, dat de heer Van Vollenhoven met nog enkele studenten belijdeniscatechisatielessen bij een predikant volgde; in de Nederlands-hervormde kerk doet men dit inderdaad op latere leeftijd. Niet vermeld echter werd, dat dit tevens zijn eerste godsdienstlessen waren, nodig om gedoopt te worden. Die doop heeft nu enkele weken geleden plaats gehad, waarmee de gehele waarheid aan het licht kwam.' En die waarheid is blijkbaar, dat de echtgenoot van een onzer prinsessen niet ronduit buitenkerkelijk mag zijn. En dat anno 1965.

DE INVLOED VAN de godsdienst, meer speciaal van de kerk, was onderwerp van een boeiende enquête die Het Vaderland heeft gehouden onder de leerlingen van de hoogste twee vhmoklassen in Den Haag en omgeving. Het ging om een antwoord op de vraag: 'Heeft de kerk een functie in uw leven?' en de antwoorden lopen uiteen van 'een onmisbare steun' tot 'poppenkast'. 42,4 procent kende de kerk een functie toe, 1,6 procent zelfs een onmisbare functie, 3,7 procent erkende de functie wel, maar vond die niet zo belangrijk. Daartegenover staat evenwel, dat niet minder dan 39,9 procent van mening is, dat de kerk geen functie heeft in het persoonlijk leven, daarnaast 3,4 procent die een dergelijke functie wel aan het geloof, maar niet aan de kerk toekent, 1,4 procent die antwoordt 'nog niet' en 0,1 procent 'niet meer'. Het komt erop neer, dat

voor ruim 40 procent van de geënquêteerde leerlingen van de hoogste twee klassen van het v.h.m.o. in Den Haag en omgeving, de kerk geen functie heeft voor het persoonlijk leven! 'In hoeverre deze gegevens afwijken van de godsdienststopgave wordt duidelijk, als men weet, dat bij de personalia die op het enquêteformulier aan de vragen voorafgingen, (...) 70,9 procent van het totaal aantal leerlingen een godsdienst hebben ingevuld.' Wat ook al weer de betrouwbaarheid van volkstellingen bewijst, als het om dit punt gaat.

EEN LEZER UIT Heemstede vond onder de ruitewisser van zijn auto een kaartje geschoven met de volgende tekst: 'Onder auspiciën van de Ned. R.K. Ver. van Handelsreizigers 'St. Christoffel' wordt een auto-, motor- en bromfietszegening georganiseerd op het terrein van de Kathedrale Basiliek, Leidsevaart te Haarlem (aanrijden via Emma-plein) vrijdagavond a.s. van 20.00-21.30 uur, zondagmiddag van 14.00-16.00 uur. Deelname is geheel vrij, zonder formaliteiten. Wel is een vrijwillige bijdrage welkom. Plaquettes zijn in diverse uitvoeringen en prijzen ter plaatse verkrijgbaar. Informaties: Haarlem, telefoon 61290 en 17201.' Een en ander doet mij weer eens denken aan de 'heiligheidsindustrie' die J. B. Charles zo meesterlijk aan de kaak stelde. Commentaar van onze Heemsteedse lezer: 'De afslaat heeft blijkbaar nog steeds niet afgedaan.' Maar nu is het aantal gezegende auto's dat bij ongelukken betrokken raakt, toch aanmerkelijk kleiner dan al die heidense voertuigen; is u dat nooit opgevallen?

HET GELD IS BINNEN, de actie gaat van start. In de Humanistische Documentatiedienst lees ik: 'De heer Singh, leider van het Bihar-project, meent dat de bewijzen van de grote belangstelling van de IHEU voor Bihar een nieuw enthousiasme hebben gewekt bij de mensen die daar werken. De heer Singh, die een reis maakt door het projectgebied, zal alle dorpjes die bij het plan betrokken zijn, bezoeken. Er is een brochure verschenen in het Hindi, waarin het project wordt besproken. Ook zet men uiteen wat de 'Freedom from Hunger Campaign' inhoudt en welke betekenis deze campagne zou kunnen hebben voor de mensen in het betrokken gebied. Andere voorlichtingsplannen worden nog besproken.'

DE NIEUWE ROTTERDAMSE COURANT besteedt, voor een Rotterdams blad uiteraard, veel aandacht aan het vraagstuk van de lucht-, water- en bodemverontreiniging door de industrie, een vraagstuk dat in het gehele Rijnmondgebied, maar gelukkig langzamerhand ook daarbuiten, in toenemende mate de gemoederen verontrust. Na op de technische aspecten van de zaak te zijn ingegaan, schrijft de NRC:

'Men zou, om het scherp te stellen, kunnen zeggen, dat de ondernemer die het 'vrijheid in verantwoordelijkheid' als lijfspreuk erkent (en dat zijn er velen) in de economie van zijn bedrijf vanzelfsprekend alle maatregelen moet opnemen, die nodig zijn ter nakoming van zijn verantwoordelijkheid tegenover de gemeenschap, daarbij inbegrepen het schoonhouden van openbaar water en openbare lucht. Het lijkt niet helemaal redelijk dat degenen die deze zorgzaamheid tot dusverre niet als een plicht hebben beschouwd, de hulp van de overheid gaan inroepen, nu dreigt te worden voorgeschreven wat ze in feite in vrijheid hadden moeten doen. (...) Bedenkliker lijkt het wanneer er nu al op aangedrongen wordt de voorschriften, ter wille van de economie, door een 'soepel ontheffingsbeleid' te ontcrachten en bovendien de normen zelf, met behulp van medezeggenschap van de betrokkenen bij de vaststelling, tevoren al aan te passen, niet aan wat technisch, maar aan wat economisch mogelijk wordt genoemd. Het aanvaarden van dergelijke voorstellen zou bijna neerkomen op het continueren van de huidige toestand, waarbij de maatregelen immers ook afhankelijk zijn van de economische mogelijkheden zoals de bedrijven die zelf zien. Maar wellicht mogen we van een regering die problemen als ruimtelijke ordening en recreatie tot in de namen van de departementen verwerkt, verwachten, dat ze de al te economische redeneertrant van deze groep vervuilers niet zal

overnemen. Schoon water en schone lucht mogen niet in guldens uit te drukken waarden vertegenwoordigen, het economisch belang dat ertegen opweegt moet al heel zwaar zijn.'

DE ACTIEVE WERKGROEP te Arnhem tot voorbereiding van het humanistisch vormingsonderwijs belegde onlangs een bijeenkomst, waarover Het Vrije Volk schreef: 'De heer H. J. van Sandwijk heeft als eerste in Nederland het bedoelde vormingsonderwijs gegeven. Hij gaf de volgende definitie van het Humanistisch Vormingsonderwijs: 'Het systematisch aanbrengen van bouwstoffen en het activeren van krachten bij het ontplooiën van het menszijn van de leerlingen, die hen in staat zullen stellen zelfstandig een eigen levensvisie te hanteren.' Hij legde de nadruk op het feit, dat hier welbewust wordt gesproken over het vormen van een eigen levensvisie en dus niet noodzakelijk van de humanistische levensvisie. Hier ligt dus wel het essentiële verschil met godsdienstonderwijs. De manier waarop hangt natuurlijk sterk af van het schooltype. Spreker vertelde uit eigen ervaring hoe hij met middelbare scholieren b.v. naar aanleiding van een gezamenlijk bezochte film of een actuele gebeurtenis de leerlingen tot een weloverwogen eigen meningsvorming trachtte te brengen. Met nadruk zei hij dat het hem mogelijk leek met deze vorming te beginnen in de vijfde klas lagere school en het te vervolgen op alle scholen voor voortgezet onderwijs. Aan de universiteiten en hogescholen liggen reeds nu mogelijkheden door de aanwezigheid van twee leerstoelen in de Humanistiek (prof. Libbe van der Wal en prof. Van Praag). Mogelijkheden genoeg, maar... wie zal het allemaal dóén, en vooral: wie zal dat betalen? Het Centrum voor Humanistische Voorlichting kan nog best een paar leden gebruiken. Ze wachten op de Oudegracht 152 in Utrecht alleen maar op uw briefkaartje.

*Bevend ben ik geboren
tot niets dan verlangen.
Schoonheid komt daaruit te voren
maar 't duurt wel lange.*

*O mijn bloed is als een hert,
waarnaar de jager gaat op jacht!
Dan gaat het op de berge' in vert',
steigerend hoog, het roode wild.
Dan verdwijnt 't in vallei zacht. —
Maar nimmer mijn verlangen stilt.*

*Ik ben dood,
ik ben mij zelf niet meer.
Ik ben Waarheid geworden, bloot
Liefde, en daardoor Muziek teer.*

*O schoonheid gij zijt niets
Dan de wordende vrijheid.*

HERMAN GORTER

Uit 'Verzen', eerste deel. Van Dishoeck — Bussum, 1928.

1965: jaar van internationale samenwerking

TIJDENS ZIJN op 11 juli 1964 gehouden vergadering heeft het bestuur van de IHEU zijn goedkeuring gehecht aan de volgende verklaring:

'Het bestuur van IHEU betuigt zijn instemming met de resolutie van de Algemene Vergadering der Verenigde Naties, die het jaar 1965 – het 20ste jaar der Verenigde Naties – heeft aangewezen tot Jaar van Internationale Samenwerking.'

Het idee voor het I.C.Y. (International Co-operation Year) was oorspronkelijk naar voren gebracht in het memorandum dat in november 1961 werd ingediend door de Indiase delegatie. Het vereist niet veel verbeeldingskracht om te begrijpen welke bedoeling hieraan ten grondslag ligt: versterking van de samenwerkende krachten in de wereld, ongeacht rassenvooroordelen en vooroordelen van politieke of sociale aard. Vooral verwacht men, dat een sterkere nadruk op minder bekende gebieden van de menselijke activiteit waarop reeds belangrijke internationale samenwerking plaats vindt, het doel van de Verenigde Naties zou bevorderen. Verhoogde aandacht aan deze gebieden zou een gunstiger klimaat kunnen scheppen voor overleg ten aanzien van de voornaamste internationale vraagstukken. Derhalve zal materiaal beschikbaar komen, onderverdeeld in afzonderlijke 'sets', waardoor men de aandacht zal vestigen op gebieden van samenwerking die, ofschoon zij belangrijk zijn, niettemin gemakkelijk worden onderschat. Door speciaal belangstelling te wekken voor bepaalde activiteiten gedurende afgebakende perioden, die mogelijk samenvallen met maanden, hoopt men te bewerkstelligen, dat het grote publiek zich meer bewust wordt van het terrein en de omvang van hetgeen op elk der genoemde gebieden tot stand is gebracht.

Het spreekt vanzelf dat handhaving van de vrede, waaronder begrepen de verwezenlijking van een algemene en algehele ontwapening, en de bevordering van menselijke rechten en van fundamentele vrijheden – de afschaffing van het kolonialisme inbegrepen – niet de geschikte onderwerpen zijn voor maandelijkse publikaties. Zij zijn veeleer het doelwit van alle activiteiten binnen het kader van het I.C.Y.

Dikwijls besteedt men echter aan de aangeduide gebieden minder aandacht, omdat zij minder opwindend, maar toch niet minder belangrijk 'nieuws' opleveren. Ik meen dat concentratie op deze onderwerpen kan bijdragen tot de vorming van een evenwichtiger beeld van hetgeen op het gebied van de internationale samenwerking over de gehele linie wordt verricht, zonder op enigerlei wijze iets af te doen aan de fundamentele vraagstukken van vrede en vrijheid. De enkeling en de niet-publieke organisaties kunnen daarentegen eerder de wereldvrede en de vrijheid bevorderen door op gebieden die binnen hun mogelijkheden en bereik liggen, met geduld, vindingrijkheid en volharding werkzaam te zijn, dan te trachten door een te ambitieuze en bovendien te theoretische aanpak met magische formules alle wereldproblemen in één slag op te lossen.

VOORDAT DE MODERNE mensheid van de vernietiging kan worden gered, moeten wij nog veel voorbereidend wetenschappelijk werk verrich-

ten. Sedert premier Nehroe het denkbeeld van een speciaal jaar voor internationale samenwerking opperde, is er reeds veel gedaan, waarbij de ondertekening van de 'Test Ban Treaty' een heel voornaam punt is, maar er blijft nog méér te doen en het is te hopen dat, overeenkomstig Nehroe's wens, het I.C.Y. zal bijdragen tot een snellere verwezenlijking van de doelstellingen der Verenigde Naties.

Naar ik vertrouw zal de IHEU haar bescheiden maar door sterke overtuiging gedragen deel bijdragen in het programma van samenwerking voor 1965. Het is uitgesloten dat wij ons volledig zouden kunnen verdiepen in elk der tien voorgestelde onderwerpen (januari en december zijn de openings- en de sluitingsmaand); de IHEU-staf koos echter drie onderwerpen waaraan humanisten speciale aandacht zouden kunnen besteden, één en ander geschraagd door artikelen in 'International Humanism'.

Na een algemene inleidende periode is Geestelijke Gezondheid (Wereld Gezondheidsdag – 7 april) behandeld en zullen Onderwijs, Cultuur en Recht (twintigste verjaardag van het Handvest der Verenigde Naties – 26 juni), de rechten van de mens en menselijke betrekkingen (Dag der Verenigde Naties – 24 oktober), aan de orde worden gesteld. Sluitingsmaand is december (Dag van de Rechten van de Mens – 10 december). In het algemeen zal het I.C.Y. een welkome gelegenheid bieden internationale humanistische contacten te verstevigen, het systeem van bundeling der humanistische organisaties, door het bestuur aanbevolen, te ontwikkelen en de internationale relaties van humanistische studenten en humanistische jeugd, in 1964 in hoofd-

Rekenschap vernieuwd

MEER dan drie maanden, een geheel kwartaal, te laat is het maartnummer van *Rekenschap* verschenen. Het uiterlijk van het tijdschrift is veranderd. De omslag is gemoderniseerd, een nieuw lettertype werd gekozen, er werd beter, gladder papier gebruikt en de noten die bij de artikelen behoren worden alle onderaan de rechter pagina gedrukt, waardoor de linker doorloopt en de rechter aanzienlijk korter is geworden. Ik geloof wel dat de vernieuwingen verbeteringen zijn, maar dat deze veranderingen meer dan drie maanden tijd hebben gekost is een onbegrijpelijke zaak.

Het nummer opent met een reproductie van een beeld van Mendes da Costa *Job en de stem Gods*, dat m.i. beter past bij het artikel van Spigt over *Job* dan bij de lezing van Bongers over Menno ter Braak.

Ook de wegen des heren typografen zijn soms ondoorgrondelijk.

Het artikel over Ter Braak is de letterlijke tekst van een lezing die in januari voor de Volksuniversiteit te Arnhem werd gehouden. De inleiding gaat nergens dieper op Ter Braak in, maar geeft een doorlopend overzicht van leven en werk en is een aansporing tot lezen, resp. herlezen van het werk van t. B., die door de spr. een van de grote cultuurhistorici wordt genoemd van Europa.

P. Spigt schreef een artikel over *De eeuwige beproeving van Job*. De lezer proeft uit bijna elke zin dat de schrijver een Multatulikenaar en ook wel volgeling is. Elke schijn van specialisme, van diepzinnig of kwasi diepzinnig geleerden-jargon wordt vermeden en dat kan iemand pas op basis van een grote en uitgebreide kennis. Zo wordt de lezer, bijna spelend, opgedist wat perioden, personen, religies over het leed gedacht hebben en daarna wordt het meest

lijnen aangegeven, op te bouwen. Naar mijn mening moeten wij nieuwe aandacht besteden aan onze studie-commissie over het algemeen beleid (Verklaring van Oslo), en aan de tenuitvoerlegging van het BIHAR Wederopbouw Plan. Elke aangesloten organisatie kan, op één of andere wijze, de verantwoordelijkheid op zich nemen voor proefnemingen met betrekking tot internationale samenwerking, zoals de Engelsen doen ten aanzien van het schoolplan in Beetsjoeanaland. Er bestaan reeds plannen voor uitwisseling van personen, artikelen en kindertekeningen.

Persoonlijke briefwisseling over de gehele wereld, welke de IHEU gaarne zal bevorderen, zou eveneens een bijdrage kunnen zijn.

Wij leven in een hachelijke fase van de menselijke geschiedenis. Voor het eerst heeft het devies: 'één wereld of geen' de betekenis gekregen van een tragische waarschuwing en een bemoedigende mogelijkheid. Iedere poging, hoe bescheiden ook, tot bevordering van internationale samenwerking kan ertoe bijdragen de moeizame arbeid waarvoor een wereldorganisatie zich gesteld ziet te verlichten. De internationale humanistische beweging moet hiertoe naar vermogen bijdragen. Men dient zich echter te realiseren, dat de kracht van die beweging grotendeels afhankelijk is van de kracht der nationale organisaties en hun kracht is weer afhankelijk van die der plaatselijke groepen. Van wie hangt de kracht van die plaatselijke groepen af? Van de integriteit, vindingrijkheid, volharding en toewijding van ieder persoonlijk. Daarop komt het aan.

Prof. dr. J. P. van Praag
voorzitter van de IHEU

(Dit artikel verscheen oorspronkelijk in het decembernummer van 'International humanism')

fascinerende bijbelboek *Job* geanalyseerd. Het fraaie artikel eindigt als volgt:

'De ergste beproeving van Job is niet zijn leed; daar sprak hij zó weinig over, dat we niet eens weten wat hem precies mankeerde. De eeuwige verzoeking van Job is: met zijn leed te knoeien. Hij bleef zichzelf, door het leed te laten wat het was.'

De redevoering, uitgesproken door dr. H. J. Roethof bij de installatie van de commissie *Vernieuwing Gevangeniswezen* werd gepubliceerd. Spr. had daarbij gelegenheid om de leden op het werk van Socrates te wijzen. De taak van de commissie is om een humanistische stem te laten horen bij de hernieuwde bezinning op het gevangeniswezen.

In een rubriek *Actuele Notities* wordt de T.V.-politiek van de regering veroordeeld en wordt *Une mort très douce* van Simone de Beauvoir besproken en vergeleken met het boekje van Anna Philipe *Le Temps d'un soupir* over de dood van haar man, de vroeg gestorven acteur Gérard Philipe. Deze bespreking is van de hand van mevr. Marcenaro Huygens, terwijl de bespreking van *La Modification* van Michel Butor geschreven werd door Prospero A. Marcenaro. De redactie van *Rekenschap* zal, vroeg of laat, een beslissing moeten nemen ten aanzien van deze rubriek. Een kritische kanttekening, een vrij willekeurige boekbespreking van toevallig twee nieuwe Franse boeken doet de vraag rijzen waarom geen andere, b.v. Nederlandse boeken besproken worden. Aan dit bezwaar van bijna alle tijdschriften – de willekeurigheid – moest *Rekenschap* zich kunnen onttrekken. In de afgelopen twaalf jaar is het abonnementental vrij hoog geweest, maar de bekendheid toch gering, ondanks vele prachtige studies. De redactie zou dit kunnen verbeteren door een nieuwe aanpak van de laatste rubriek en door niet meer zo onbeschaamd laat te verschijnen.

B.

‘Een arme jongen met te groot verlangen’

HERMAN GORTER is er zich zijn leven lang van bewust geweest aan leven en samenleven onmogelijk te vervullen eisen te stellen, zonder zich te kunnen of te willen verlossen van het verlangen naar dit onbereikbaar volstrekte. Toen hij 26 jaar was, tussen de ‘Mei’ en ‘Verzen’ in, zojuist getrouwd keek hij terug naar zijn jeugd: ‘Ik was toen een arme jongen / met te groot verlangen.’ En in hetzelfde jaar, waarin hem zoveel duidelijk werd van mogelijkheden en grenzen, verwachtingen en risico’s, maakt hij een couplet: ‘Het regende in de stad, / toen kwam er wat / muziek van straatmuzikanten, / die bliezen naar de kanten. // Toen voelde ik *de leugen* / van vrolijkheid in ’t geheugen, / die men als kind eens heeft, / te dansen omdat men leeft.’ Toch gaf hij zijn eisen nooit prijs. Tegen zijn levenslange vriend Alphons Diepenbroek getuigde hij in een brief van 2 november 1893 van zijn ‘vast gevoel dat er een waarheid moet bestaan die te vinden is’.

Zonder enige twijfel – óók van zijn kant – was die geweldige, niet door teleurstelling of weifeling te verdoeffen drang naar het volmaakte en enige, zò elementair dat hij er buiten niet leven kòn, en hij metterdaad ook inzakte toen de tirannie van het lichaam zich deed gelden. In 1905 bracht hij de diepte van zijn verlangen iets nader onder woorden: ‘Het grootste derven is mijn lachen! / Bij hen die derven, o! daar hoor ik thuis, / de lijdens, en die hebben grootst gemis, / dat zijn mijn broers, aan hen heb ik kennis, / want mijn lijf is een diep verlangen’s huis.’ Op zijn omgeving, die hem niet grondiger kende, maakte hij een stralende, glas-zuivere, van nature bezige indruk. Henriëtte Roland Holst heeft dat in haar boekje over Gorter goed beschreven. Toen zij hem leerde kennen, had zij zelf pas enkele verzen geschreven, maar nog niets gepubliceerd – terwijl Gorter in die dagen (februari 1893) Mei en Verzen al gemaakt had. Voor H. R. H. was hij op die afstand een ‘half-mythische persoonlijkheid’. Zij zegt: ‘Over zijn uiterlijk leven wist ik zo goed als niets. In mijn verbeelding had ik hem mij voorgesteld, levend buiten de *alledaagse werkelijkheid*, ver van de mensen, in de bossen of aan zee, vrij van alle maatschappelijke banden. Mijn verbazing was niet gering toen ik hoorde, dat Gorter, die sedert korte tijd getrouwd was, te Amersfoort woonde, als leraar werkte aan het gymnasium aldaar.’ Later merkte ze nog dat hij waarachtig zelfs van goede wijn hield, van lekker eten, en als student dolle streken had uitgehaald, nù graag cricket speelde en tenniste, schaatste, zwom en zeilde. Ze moet er ook achter gekomen zijn dat hij sterke seksuele behoeften had. Enz. enz.

DE NATUURLIJKE AANVULLING op de ogenschijnlijk in de koele hoogte ontsprongen creativiteit door de soms verklarende, soms verwarrende maar niet weg te redeneren feiten van de ‘alledaagse werkelijkheid’ is voor het leven van Herman Gorter thans ten dele geleverd door een boek van drs. Enno Endt. Hij noemt zijn grote bundel

documenten ‘het verhaal der alledaagse werkelijkheid’ en – hij vermeldt dit niet – ik krijg de stellige indruk, dat hij daarbij gedacht heeft aan de verwarring van Henriëtte Roland Holst die zij dan ook met precies dezelfde woorden aanduidde.

We kunnen Herman Gorter nu volgen gedurende de eerste helft van zijn leven, in het ouderlijk gezin, op school, als student, onder de ‘Tachtigers’, als leraar, sportsman, jonggehuwde, als onophoudelijke zoeker naar een duidelijk perspectief voor het leven. Het zijn bijna allemaal prachtige documenten, gretig aanvaard door ieder die geboid is door die unieke man in onze cultuur die Gorter was.

Het is geen doen hier bepaalde documenten te noemen, na te vertellen of te bespreken. Men moet dit boek zelf doorwerken, soms stilstaan bij een bijzonder curieus fragment. De voorstelling van Herman Gorter verwerft menige aanvulling; soms levert een stuk het ontbrekende gegeven voor een goed inzicht. Zo rijst met dit boek op een bijna bewegend portret. Als kind niet dwars, maar toch wel afzijdig van het gewone verkeer; als scholier vriendelijk maar anders; als student niet obscuur, maar apart. Hij houdt in zijn dispuut opmerkelijke oraties – over Woutertje Pieterse, over Horatius, die hij om zijn ongecompliceerdheid prefereert boven Ovidius en Vergilius – en is tegelijk één van de pioniers van het cricket hier te lande.

We zien hem trouwen – maar uit indirecte bronnen proeven we een meer dan gewone aarzeling, die bij hem eigenlijk steeds éven bemerkt wordt vóór alle engagementen, met vrienden, met clubs, met verbintenissen van welke aard dan ook. Hij is vriendelijk; het is een akelig woord gewoonlijk, maar het typeert hier voor mijn gevoel ten naaste bij zijn wijze van zijn: een zekere koelheid van een jonge man, die zich zelf niet genoeg is maar dáárdor niet gemeenzaam wordt.

Dan zien we, bij wijze van spreken, de *Mei* er uit spuiten, een stroom van zonlicht en lucht en frisse wind. Even stagneert de vloed. Dan de *Verzen*. Daarna een stuiting, met erupties van klanken, reeksen van kleurende, klinkende woorden. Enkel maar blijven hem beschouwen als een groot dichter. Hij voelt zich verzinken in onuitspreklijke gevoelens van diep uit zijn wezen. Maar hij beweegt zich naar boven door een weergaloze reeks sonnetten los te laten, die de kentering markeren, en dan zoekt hij bodem in de gedachtenbouw van Spinoza; later *vindt* hij dan zijn waarheid in de beschouwingswijze van Marx en Joseph Dietzgen.

BIJ HET VERSCHIJNEN van een editie van brieven, dagboeken en documenten nopens een in kunst of staatkunde publiek bekende persoon, komt stevast de vraag op: moet dat nu?

Er zijn nogal wat mensen, die met het poëem zelf genoeg nemen en alle intieme documenten-publicaties als indecent verwerpen. Zij zeggen: de *Mei* van Gorter is een zeldzaam fijn

HERMAN GORTER
omstreeks 1885, dus in de tijd dat hij zijn
‘Mei’ schreef

werk en aan de blanke schoonheid van dit stuk lyriek kan niets toegevoegd worden door de wetenschap dat hij bijvoorbeeld op het gymnasium al een 9 voor Nederlands had. Deze soort van redeneringen vormt, tot in alle consequenties doordacht, een mooie veemarkt van waarheden. Er wordt bedoeld: de *Mei* is een *object* en per definitie kan de *Mei* door documenten niet mooier worden gemaakt. Prachtig. Dan kan dat gedicht objectief ook niet geschaad worden door de vondst van een 3 voor zinsontleding. (Gewoonlijk zinspeelt men in die debatten op veel minder neutrale zaken).

Als dit dus allemaal waar is, dan zou er ook geen beduchtheid voor bronnenpublicaties behoeven te bestaan. Maar het geval wil, dat de *Mei* maar heel weinig objectiefs bezit. Op de bodem van een ontroering voor een kunstwerk ligt altijd een hele brouillon van morele, sociale, seksuele en esthetische uitgangspunten. Het grondbezwaar tegen de publicatie van documenten uit het volledige leven van een dichter, ligt in het mechanisme: dat men het fraai-bevonden dichtstuk wil beveiligen tegen de nogal voor de hand liggende mogelijkheid dat de dichter naast verzen ook schulden en misschien zelfs onechte kinderen heeft gemaakt. Van een mooi gedicht moet de maker liefst ook maar een mooi karakter hebben. En dat mooie karakter mag dan wel vreemd en eigenaardig en ongewoon zijn, zoals men zich kan denken bij die poët van Henriëtte Roland Holst, ‘ver van de mensen, in de bossen of aan de zee’. Maar vooral niet geraffineerd, niet nu en dan eens wreed of gemeen!

Dit standpunt van verzet tegen documenten heeft dus geen objectieve gronden, waar het stamt uit normale persoonlijke voorkeuren en dáárdor het exquise dichtwerk wil afsplitsen van de gehele, volledige, feilbare mens.

De vóórstanders van brieven, dagboeken en do-

cumenten worden in wezen óók gedreven door een persoonlijke voorkeur. Eigenlijk is voor mij het poëem maar één facet van het object dat mijn genegenheid kan trekken. Door een boek héén boeit mij de dichter, de schrijver, de man of de vrouw die zich uitte in literatuur. Eerlijk gezegd zou ik het liefst álles willen weten van een auteur die mijn hart heeft gestolen. Misschien zijn lieden als ik wel geen zuivere lezers! Dat is natuurlijk ook een onnadenkende uitroep. De anderen houden ook in wezen door het boek heen van de auteur, nadat ze een stuk van hem hebben weggeplakt en van de rest een aanvaardbaar ideaal hebben gemoduleerd.

Een schrijver is een mens (wat banaal, maar vooruit), literatuur is mensenwerk, uitzonderlijke produkten komen van uitzonderlijke mensen en de excepties ener persoonlijkheidsstructuur richten zich niet naar de tijdelijke morele en sociale afspraken ener gemeenschap. *Ze hebben er wél last van* – en dát conflict juist is het geweldige, boeiende tafereel van de creatieve mens in een gewone samenleving.

Wat zo uniek aangrijpend is – voor iederéén – is de Mei die neervalt in een samenleving, waarin gesappeld en gezwoegd wordt, waarin traplopers verkocht worden, waarin een rioleringsbuis lekt, schoenen gemaakt, abortus gepleegd en spruitjes gekookt worden. En overspel en kinderliedjes en oplichting. En de oom Piet van Gorter die niet op de bruiloft komt omdat hij geen geld heeft om een rok te kopen.

Zoals deze verschijnselen onderling verschillend van waarde zijn maar bijeenhoren, zo hoort het dichten van Gorter bij het geërgerd lesgeven aan 'scharretjes' alsook bij het oprichten van de eerste cricketbond in Nederland.

MAAR ZIJN ER geen grenzen aan het recht van openbaarmaking van documenten gesteld? Ja, dat dacht ik wel. Maar waar liggen die grenzen? Een ieder kan zich wel wat vervelende en zelfs trieste dingen voorstellen voor nog levende nazaten of relaties. Ik moet zeggen, dat ik geen verstandig definitief woord over de begrenzing van bronnenpublicaties kan zeggen. En u ook niet. Er is een gebied van feitelijkheden waar men als bronnenpublicist voortdurend uiterst behoedzaam moet wikken en wegen. Aan de ene kant de vermoedens van persoonlijke gekrentheid – waarvan de gewettigheid nog een vraag is – en aan de andere kant de eis van wetenschappelijke consequentie als men bronnen openbaart voor daarop volgende literatuuruitleg en geschiedschrijving. Menige biografie en menige interpretatie van een kunstwerk werd waardeeloos toen eindelijk iemand de moed nam een aanvankelijk schrale documenteneditie eens werkelijk te completeren met lang achtergehouden en geconsigneerde stukken.

Principieel zijn er geen grenzen; de verplichte zorgvuldigheid ten opzichte van de medemens daargelaten. Om dan nog blunders te voorkomen ware het goed enigerlei vage aanduiding te geven dat er iets achtergehouden is.

Men kan het belang van een document nooit definitief weten. Een tekstverzorger vindt een briefje van A aan B – terwijl het gaat om een documentatie inzake C – waarin staat, desnoods in het post-scriptum, 'C komt net binnen.' Ach, denkt de onervaren tekstverzorger, dat laat ik maar weg. Hij moet van mij aannemen dat hij de reconstructie van een gewichtig moment in het leven van C voor een toekomstig biograaf onmogelijk kan maken. Met een alleen door het dagblad geschoold verstand kan men al begripen, dat een alibi als: 'op die datum was

C dáár' iemand kan redden, laat staan dat een biograaf er iets aan heeft.

Ja, goed, zegt iemand, maar er zijn toch gegevens uit het persoonlijke leven, intieme bijzonderheden die te delicaat zijn. Dat zal wel, maar dat geldt dan voor uw propere ziel. Ik ben zo goor om niet vies te zijn van de voor mij geweldig veel verklarende kennis: dat Multatuli veel vrouwen heeft lief gehad, dat Dostojewski een epilepticus en Couperus homoseksueel was.

Men moet overigens de verspreiding van wetenschappelijke documentatie niet overschatten. Het nieuws dat uit de stukken blijkt gaat niet als een lopend vuurtje rond. Het dagboek van Stendhal bevat vele zogenaamde pikante passages. Maar ergens stonden enkele alinea's die zo erg gevonden zouden kunnen worden dat de uitgever die zinnen door puntjes verving en achterin het deel de desbetreffende bladzijden met de volledige tekst leverde. Dan kon men desgewenst die 'text intégral' wegwerpen (na lezing uiteraard) of ter plaatse invoegen. Ik weet niet of één van de paar duizend kopers ter wereld voor deze délicatesse erg dankbaar is geweest. In Holland zijn er niet meer dan honderd edities verkocht en het exemplaar dat zich in de Amsterdamse universiteitsbibliotheek bevindt moest ik nog opensnijden – meer dan 30 jaar na de aanschaffing.

DE EIGENLIJK veel te lange uitweiding over het goede recht van documentenedities is niet alleen maar een boutade. Dit eerste deel van de brieven en documenten betreffende Gorter geeft de indruk van een tamelijk complete, in elk geval niet geschonden bundel te zijn. Maar hierbij mag het niet blijven. Er moet een tweede deel volgen. En dan ontwaart ik moeilijkheden. Gorter was, zeker toen hij zijn jonge mannenjaren gepasseerd was, een gecompliceerde figuur. Zijn leven tot ongeveer het tijdstip waarop deze documentenpublicatie eindigt (1897) verliep zonder grote breuken. Maar spanningen die aan breuken vooraf gaan zijn al wel zichtbaar. En dan komt het er op aan, dat de wetenschappelijke zuiverheid niet schroomt om als er iets vermeld moet worden over de achtergronden van zijn werk dan ook *alles* te laten zien.

Ik ben niet helemaal vol vertrouwen. Deze bundel is een mooi stuk werk, maar er zijn ernstige bezwaren te maken tegen de methode van drs. Enno Endt. De vrij talrijke slordigheden die oppervlakkige lezing in de verzorging zelf al aantreft wil ik alleen maar noemen, in een voetnoot. *) Erger is de onvoldoende en onvolledige toelichting die er op de stukken wordt gegeven. Bij vermelde personen ontbreken laconiek de meest elementaire gegevens, die elders over een ander wel worden verstrekt. Bij brieven van Van Eeden ontbreekt de geadresseerde. Er blijken ernstige dingen gebeurd te zijn – zoals een brief luidt – maar de bewerker heeft het niet nodig gevonden ons dit belangrijke feit even boven de brief te noemen. Op blz. 299 is er blijkbaar een mama gestorven, tenminste daar wordt in een brief op gezinspeeld. Ik schrok, want ik dacht dat die schat van een moeder van Gorter was overleden. Met combineren en deduceren kwam ik er achter dat het de moeder van zijn vrouw was die ik, dank zij de bewerker, niet de eer had te kennen.

Op blz. 178 plaatst Endt een fragment van iemands herinneringen in 1933 aan de tijd dat de Mei net was uitgekomen (april 1889). In de laatste zin spreekt de schrijfster even over de

tijd na de dood van Gorters broer Douwe (mrt '92) die echter in deze passage nog volop leeft. De bijzonderheid van die laatste zin had gerust na de datum van dat sterven kunnen worden ingevoegd.

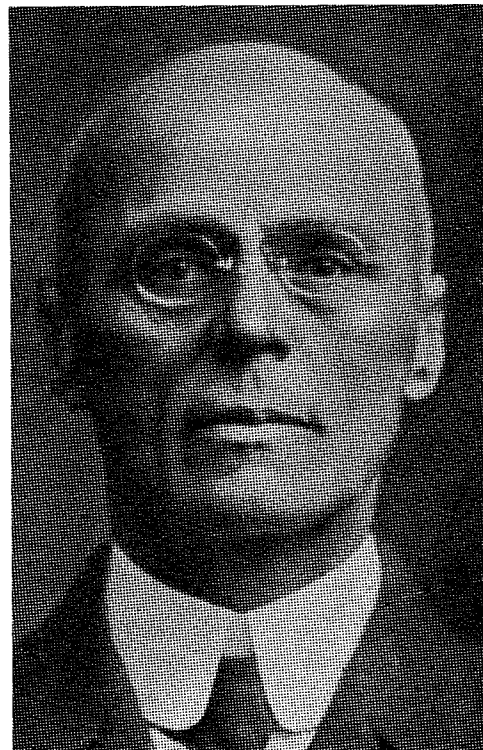
Zo is er geen enkele toelichting bij een brief (361) waaruit we opmaken dat Gorters beste vriend Diepenbrock trouwt.

ERGER DAN DEZE onvolledigheden is echter het feit dat de onbewogenheid en afzijdigheid, die drs. Endt uitdrukkelijk belijdt, niet steeds gehandhaafd werd. Ook enkele voorbeelden. Hij laat de zeven afdelingen van zijn documenten steeds beginnen met enkele illustratieve citaten uit de stukken die volgen. Dat is best, zolang de bewerker zich met de geciteerde zin kan conformeren zonder tendentius te worden. Vaak gelukt hem dat wel, maar op enkele uiterst belangrijke punten heeft hij zich niet beheerst. De eerste afdeling begint met een citaat uit een brief van de vaak zieke en vroeg gestorven vader, over de moeder: 'kortom wat zij worden zullen zij danken aan haar.' Dit klinkt wel erg dierbaar en als we de moeder volgen in haar moeilijkheden om na de dood van haar man de drie kleine kinderen op te voeden dan worden we wel vervuld van bewondering en sympathie. 't Was ook een wijze vrouw. Maar de aandacht exclusief richten op die moeder miskent de kolossale invloed die de vader in het bijzonder op Herman moet hebben gehad. Er is geen twijfel aan of tijdens zijn leven, maar veel meer nog na zijn dood door zijn fijnzinnige publicaties, heeft Simon Gorter een veredelende, zuiverende kracht uitgeoefend op zijn zoon Herman. In een oratie in het studentendispuut citeert hij uitspraken van zijn vader – inzake denkend lezen en weloverwogen spreken – zonder hem als bron te noemen.

Van dezelfde neiging tot tendentius meedoen in de objectieve volgorde der documenten getuigen de toelichtingen op blz. 156 en 374.

(Vervolg op pag. 6)

HERMAN GORTER
in 1926

‘Een arme jongen met te groot verlangen’

(Vervolg van pag. 5)

Op de eerstgenoemde wordt Kloos geprezen, op de laatstgenoemde krijgt Van Eeden (wat mij betreft terecht) een rechtzetting. Maar het zijn ongepaste, irrelevante toevoegsels aan een tekst, waar alleen het zakelijk-nodige door de bewerker mag worden bijgevoegd.

AL BIJ AL is de lijn van het uitgestippelde beleid in deze editie niet mooi recht gebleven. Maar het beleid zelf levert mij ook bezwaren op. Er is geen verschil gemaakt in presentatie en dus in typografie tussen stukken van volstrekt ongelijk niveau. Een huwelijksacte in authentieke tekst, de mededeling van de bewerker dat Gorter een wedstrijd speelde, een brief van Gorter zelf, brieven van anderen, vage en uiterst subjectieve herinneringen van derden – al deze documenten volgen elkaar op één hoogte, zonder enige onderscheiding op. Documentaire feiten van de meest gewichtige aard worden door de bewerker meestal niet uitdrukkelijk vermeld, zoals het trouwen of overlijden van personen die tot de intieme kring van Gorter behoren.

In dit verband moet gezegd worden dat het plaatsen van een toelichting onder een document uiterst storend werkt. Een toelichting moet strikt nodig zijn. Maar dan is zij nodig bij het lezen van het stuk – dus behoort in kleine letter boven het document te staan wat geweten moet worden om het stuk goed te begrijpen.

Op sommige plaatsen blijft een toelichting geheel achterwege, naar ik vermoed, omdat een genoemde persoon of een stuk niet te achterhalen was. Doch dat vermoed ik maar. Een bewerker schept de grootste verwarring als hij niet de zekerheid geeft – desnoods met negatieve toelichtingen – dat hij op het gewicht van een verheldering attent is geweest.

De onzekerheid is het ergst als we waarnemen dat uit een brief van Gorter zelf (blz. 136) een fragment is weggelaten, zonder dat er op de aanduiding van die gaping, (...), enige toelichting wordt gegeven. In zijn verantwoording zegt drs. Endt, dat brieven van Gorter steeds volledig zijn opgenomen. Dat is dus niet geheel waar. Maar het aangeduide teken wijst, naar zijn eigen toelichting, op 'door de tekstverzorger weggelaten woorden of passages (van overbodige, nooit: ongewenste aard)'. Nu zal drs. Endt vermoedelijk wel geen verschrikkelijke dingen hebben weggewerkt. Ik neem desnoods wel aan, dat een verkeerd weglatingsteken de suggestie verwekt. Maar dat *is* dan allemaal wel het geval. Als het geen verwarring is, is het suppressen een impertinentie. In stukken van Gorters hand zou ik zelf het overbodige wel willen waarnemen.

ZO MAAKT deze uitgave methodisch hoofdzakelijk een *onzekere* indruk. En daarbij valt het

Lezingen voor de radio

Zondag 11 juli, VARA, 9.45 uur: A. M. Pols: 'De musicus en de samenleving'.

Zondag 18 juli, VARA, 9.45 uur: L. de Coninck: 'De humanistische beweging in België'.

mij op dat het hele boek door, terwijl er herhaaldelijk uit de recentste editie van Gorters verzameld werk wordt geciteerd, geen enkele maal melding wordt gemaakt van de naam van de bewerker van die wetenschappelijk voortreffelijke uitgave: prof. dr. G. Stuiveling. Dat is niet zo erg, al lijkt het me symptomatisch. Het zou nog beter geweest zijn indien drs. Endt voor wat documentenpublicatie betreft bij Stuiveling zijn licht had opgestoken. Ik meen er ernstig aan te moeten twijfelen of er tussen de bewerker van de documenten en de verzorger van het verzameld werk ook maar enig contact is geweest. En voor de gehele verzameling van de schriftelijke nalatenschap van Gorter was op zijn minst een strëven naar uniformiteit wel gewenst geweest.

Onzekerheid heerst er ook over de gevolgen van deze bronnenpublicatie. Dit is pas een eerste reeks. De vraag stellen betekent in dit verband haar beantwoorden: een volgend deel moet gewijd worden aan de tweede helft van het leven van Gorter. Maar met geen woord wordt er over gerept, zelfs geen plan geopperd. Nu vragen wij: gaat drs. Endt door, of moet een ander het overnemen? En als hij het wel wil voortzetten, heeft hij dan een tijdstip in het

Humanisten over oorlog en vrede

(Vervolg van pag. 1)

naar een synthese tussen de oosterse en westerse variant van het humanisme, die als zodanig ons misschien een stap verder zou kunnen brengen tot de overwinning van die veel grotere tegenstelling tussen wereldblokken. Van een volstrekt andere teneur is weer de bijdrage van prof. dr. Libbe van der Wal over 'De zedelijke aspecten van het oorlogsverschijnsel'. Van der Wal geeft er zich reeds in de aanvang van zijn beschouwing rekenschap van, dat hem het verwijt kan treffen zich 'teveel op moraal-filosofisch terrein te begeven.' De vrees, die aan dit verwijt ten grondslag ligt, namelijk dat 'een moraal-filosofische of liever ethische beschouwing even abstract als steriel zal zijn,' is zijns inziens ongegrond.

WEL, STERIEL zou men de uiteenzetting van prof. Van der Wal zeker in de allerlaatste plaats mogen noemen. Veel meer komt het neer op de bekende zegswijze 'van dik hout zaagt men planken'. Van der Wal is nu eenmaal zelden geneigd om doekjes om een zaak te winden en doet dit ook in de onderhavige brochure niet. In zijn passages over het rechtvaardige geweld brengt hij ter sprake de oude bekende spreuk, fiat justitia, pereat mundus (als de gerechtigheid maar wordt gehandhaafd, dan mag desnoods de wereld vergaan). En vervolgens constateert hij zonder verdere omwegen: 'Men kon dit zeggen, zolang er niet al te veel gevaar bestond, dat de wereld zou vergaan. Het gevaar is nu niet denkbeeldig meer, dat de wereld ten onder gaat juist aan het verdedigen van de gerechtigheid. Maar mag men daarom de zaak omdraaien: laat de gerechtigheid maar te gronde gaan, als de wereld maar behouden blijft?' Het is een retorische vraagstelling. Niet de enige, die de brochure oproept; er zijn ook minder retorische. Het zou te ver voeren alle

hoofd? Of zijn er beletselen, zijn er bezitters van gewichtige documenten die deze niet terstond willen vrijgeven? Allemaal vragen waarop naar mijn gevoel een antwoord – van welke aard dan ook –, toch had kunnen worden gegeven.

Tenslotte moet toch een woord van grote erkentelijkheid worden gericht aan de uitgevers, Polak en Van Gennep, die in de korte tijd van hun bestaan al zulke uitnemende werken op de boekenmarkt hebben gebracht. Als zij het hart van alle Gorter-vrienden zouden willen stelen, moesten zij eens overwegen de opdracht te verstrekken tot de verzorging van een tweede deel documenten en het negende deel van het verzamelde werk: een integrale editie van Gorters politieke geschriften.

mei '65

P. Spigt

*) Blz. 19: 1 v.b. achter klasse: gymnasium. 39, 48, 64, 68: worden de voornamen van Gunning niet steeds gelijklopend geschreven. 64: 3 v.o. – tweemaal „is”. 81 regel 3 van toelichting: Carlisle = Carlyle. 105: 14 v.b. vergeergeren = verergeren. 131: 9 v.o. openingshaakje. 140: 9 v.b. staatsen = schaatsen. 213: 12 v.o. eend ag = een dag. 283: 7 v.o. geblevene = gebleven. 378: 2 v.b. gentleman = gentlemen. 382: 8 v.o. re = er. 396: 8 v.o. punt achter zin.

'Herman Gorter – documentatie over de jaren 1864 tot en met 1897', samengesteld door drs. Enno Endt. Uitgave: Polak & Van Gennep, Amsterdam (f 30,-).

beschouwingen stuk voor stuk aan een nadere bespreking te onderwerpen. Drs. Makink schrijft over 'Voorlichting en communicatie', het Tweede Kamerlid Wierda over 'Ontwapening en wapenbeheersing', dr. Thoenes over 'Individueel-psychologische en sociaal-psychologische achtergronden van het oorlogsverschijnsel', dr. Roethof over 'Poging tot diagnose' en drs. Van Ameringen over 'De organisatie van de economie'. Tenzamen omspannen de artikelen de gehele problematiek, waarom het in deze moeilijke materie gaat en in elk ervan komt een eerlijk stuk verontrusting tot uiting over de situatie, waarin de uitvinding van de kernbom de mensheid heeft gebracht.

MAAR LAAT, wie graag gezien zou hebben concretere aanbevelingen en puntige therapieën, tot troost strekken, dat het ook een bij uitstek deskundige commissie als van de V.I.R.O. in haar publikatie 'Slaaf of meester' niet gelukt is erg veel verder te komen dan tot het constateren van een aantal zaken, die wel terugvoeren naar de bronnen van de verontrusting, maar in de aanbevelingen bij het randwerk blijven als gevolg van een kennelijk onvermogen reeds thans tot de kern van de zaak door te dringen.

Wij zouden allen graag meer willen. Meer willen weten over de factoren, die tot oorlog leiden en meer willen doen ter daadwerkelijke voorkoming van een nieuwe wereldbrand. Helaas zijn we er mentaal nog steeds niet voldoende voor klaar. Met de commissie van de V.I.R.O. aan het slot van haar interessante rapport, kan niettemin worden onderschreven, 'dat de uiteindelijke overwinning op de door de mensheid opgeroepen verdelingsmachten afhankelijk zal zijn van de mate van volharding, moed, vindingrijkheid, initiatief, geduld en zelfbeheersing, die in de strijd met het wapen zal moeten worden opgebracht.'

Rth.

IK denk er ZO over

Santo Domingo (slot)

De schriftelijke les 'Santo Domingo, een toetssteen'; waarin het dagelijks bestuur uitlegt, waarom de ingezonden stukken-schrijvers en velen, die er net zo over denken helemaal ongelijk hebben, heeft mij niet overtuigd.

Het is een volkomen willekeurige onderscheiding om te stellen: we doen niet aan partij-politiek. Elke - en dat is juist mijn bezwaar en dat van vele met mij - elke politieke stellingname wordt in hoge mate mede bepaald door het partij-politieke standpunt, dat men zelf inneemt. Iemands binnenlands-politieke overtuiging weerspiegelt zich in zijn beoordeling van wat er in het buitenland gebeurt. Dat is ook logisch. Want men reageert in feite op deze wijze: hoe zou ik het vinden als ik dáár woonde en mij dit overkwam. Ook iemands levensbeschouwelijke overtuiging reflecteert zich in zijn mening over situaties buiten het eigen woonland. De achterstelling van protestanten in Spanje zal door een katholiek anders worden ervaren dan door een protestant of humanist. Als daarom het D.B. de behoefte had gevoeld, in het openbaar vast te stellen, dat gevaarlijke aspecten in Santo Domingo te constateren vielen vanuit humanistisch levensbeschouwelijk standpunt, had niemand daartegen bezwaren kunnen maken. Maar het D.B. heeft een stuk gemaakt, dat uitgaat van een politieke stellingname, daaraan een politieke 'eis' verbonden en het als open brief aan een politieke instantie gepubliceerd. Daar zit volgens velen met mij, de principiële fout. Maar los daarvan:

Laten we nu toch erkennen, dat krantenberichten en in het algemeen de bronnen van informatie, die ons ter beschikking staan, het niet mogelijk maken, een juist beeld van de toestand te krijgen. Indien een Amerikaanse onderminister gezegd heeft - aangenomen dat zijn uitspraak juist is weergegeven - 'als wij alles geweten hadden, zouden wij hier nooit gekomen zijn' kunnen wij dan wel genoeg weten voor een juist oordeel?

'De brief bindt de leden niet maar geeft uiting aan onze ongerustheid,' schrijft het D.B. Wat betekent hier 'onze'? Blijkens de volgende zin: het bestuur van het H.V.; want wie anders kan zich keer op keer verzetten tegen het aannemen van resoluties? Maar als het bestuur van het H.V. uiting geeft aan zijn ongerustheid dan kan het als bestuur dit alleen doen: voor en namens de leden. Bovendien: het D.B. gaf niet alleen uiting aan zijn ongerustheid, maar stelde bovendien eisen, politieke eisen. Zo handelt het bestuur alsof het de politieke mening van de leden vertegenwoordigt. Waartoe het elk mandaat mist.

Neen, het optreden van het D.B. was niet in het belang van het Verbond. De leden van ons Verbond hebben verschillende politieke opvattingen. Zij die, laten we maar zeggen, een 'liberale' gezindheid hebben zijn ongetwijfeld in de minderheid. Het is niet in het belang van het Verbond deze minderheid kopschuw te maken door op het H.V. een bepaald politiek stempel te drukken dat het zo nu en dan door buitenstaanders en bestrijders toch reeds ten onrechte wordt aangewreven. Daarom zou een verklaring van het D.B. dat het zich in de toekomst van zelfstandige politieke verklaringen, open brieven en soortgelijke uitingen zal onthouden, zeer zijn toe te juichen. Overigens wil het mij toeschijnen dat de wederzijdse standpunten thans duidelijk genoeg zijn belicht en, van mijn kant althans, bestaat er geen behoefte aan, de discussie op de spits te drijven. Ik zou de 'open brief' van het dagelijks bestuur in het belang van de noodzakelijke eenheid binnen het Verbond liefst maar zo gauw mogelijk willen vergeten.

D. A. Hamburger

Wij sluiten ons graag aan bij de suggestie van de heer Hamburger om de discussie niet op de spits te drijven. Daarom volstaan wij met een enkele opmerking.

Men kan ons inziens niet volhouden, dat meningsverschillen over de Santo Domingo-verklaring bepaald zouden worden door het onderscheid tussen socialistisch en liberaal georiënteerde humanisten. Dat is buiten het Verbond niet zo en binnen het Verbond niet. Ook liberale leden van het hoofdbestuur hebben geen bezwaar gemaakt tegen de

verklaring van het D.B. Het zou betreurenswaardig zijn als meningsverschillen over het te volgen beleid getrokken zouden worden in een sfeer van partij-politieke tegenstellingen.

Men moet overigens niet vergeten dat het congres zich bij herhaling in de door ons tot uitdrukking gebrachte zin heeft uitgesproken en ons ettelijke malen heeft opgedragen daaraan op gepaste wijze uitdrukking te geven. Ook dit jaar weer. We zullen daarbij echter terughoudendheid blijven betrachten.

Het dagelijks bestuur

De niet-gelovige is geen halfwas

In bovenbedoeld artikel zegt volgens de heer Ouwendijk dr. Van Praag: 'Het karakter en de waarde van het ongodsdienstige kunnen eenvoudig niet worden afgemeten aan de negatieve dingen, die we in het leven zien. Dit is even dwaas als de waarde van het katholicisme afmeten aan de godsdienstoorlogen en de inquisitie.'

Ik zou zeggen veel dwazer, want de vergelijking gaat m.i. mank ten gunste van de kerk (als hoffelijkheid in een discussie overigens te waarderen). Het verschil is dat tegen de godsdienstoorlogen het kerkelijk gezag waarschijnlijk veel, tegen de inquisitie destijds alles en tegen de discriminatie van andersdenkenden in sommige landen (ook tegenwoordig nog) althans iets, (waarschijnlijk zelfs in niet onbelangrijke mate) had kunnen doen. Het argument 'il faut juger les faits après leur dates' gaat, wat godsdienstoorlogen en inquisitie betreft niet op, daar de evangelische liefdesboodschap toentertijd reeds even dwingend kracht had als thans, voor de kerk zeker! Het in getalsterkte zeer geringe en ongeorganiseerde atheïsme - liever agnosticisme - stond en staat evenals alle anderen, ook de kerk, machteloos tegenover de andere negatieve dingen, die we in het leven zien.

Verder naar aanleiding van de opmerking 'De één dient de ander in ernst te nemen zoals hij is'. Wenselijk ware hieraan toe te voegen: 'Maar ook in aanmerking te nemen hoe hij geworden is, wat hij is' (indoctrinatie in de jeugd).

T. J. Eskes

'Godsdienstige onverdraagzaamheid komt, bewust of onbewust, vooral voort uit de vrees, dat men door de redeneringen van andersdenkenden in zijn eigen geloof geschokt zal worden. Zij is alzo, bij alle schijn van vast geloof, inderdaad zwakgelovigheid, gemis van geloof aan de alvermogenende kracht van hetgeen men als waarheid belijdt.'

S. Hoekstra in 'Zedeleer' (1894) pag. 232.

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: dr. H. Bonger

Redactieraad: mevr. I. M. A. Donker-Rutgers, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, P. W. van der Vliet

Redactiesecretaris: J. van Straten, Goethelaan 73, Utrecht, telefoon 030 - 3 15 63

Administratie, abonnementen en advertenties: postbus 114, Utrecht, telefoon 1 01 63; postgiro 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 6,50 per jaar, voor niet-leden f 8,50, buitenland f 10,-, losse nummers f 0,30

leven sverz ekering op index benad ering basis

Aurora

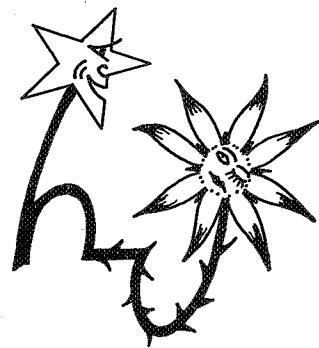
Zend mij vrijblijvend alle inlichtingen over uw Index-Benaderingspolis.

NAAM:

ADRES:

WOONPL:

(In open envelop, gefrankeerd met 7 cts postzegel, zenden aan: N.V. Levensverzekering Maatschappij AURORA, Stadhouderskade 1a, A'dam).

'Zet toch niet altijd meteen je stekels op'

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van
de humanistische overtuiging

Redactie:

A.D. Belinfante, J.C. Brandt Corstius,
H. Freudenthal, F.P. Huygens,
B.W. Schaper, P. Thoenes, P. Krug en
Libbe van der Wal

Abonnementsprijs:

f 9.50 per jaar (voor donateurs en contribuanten van
Socrates en voor studenten f 8.00 per jaar).
Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES
Oudegracht 152, Utrecht
Giro 58 22 93

Stichting A. H. Gerhardhuis (Bejaardencentrum voor buitenkerke-
lijken) vraagt per 1 september 1965

administrateur,

bij voorkeur in het bezit van dipl. M.B.A.
Sal. nader overeen te komen. Pensioenregeling.
Schrift. soll. bij het bestuur, Slotermeerlaan 1, A'dam-W.

ANNONCES

Wie helpt zakenman, 46 jaar, intelli-
gent, met gedegen langdurige erva-
ring in verkoop, diverse diploma's,
uitstekende getuigschriften, aan cir-
ca f 5000,-. Normale rente en af-
lossing. Eventueel winstdeling. Aan-
biedingen telefoon 02500-41497 van
8.00 tot 9.30 uur.

Mijn zuster (geen lid van het H.V.)
weduwe van een kortgeleden overle-
den arts, wonende Statenlaan, Den
Haag, voelt zich eenzaam, en vraagt
(zoekt) **kennismaking met een dame**
(liefst uit Den Haag) teneinde in
wederzijds overleg het leven wat te
veraangenamen.
Br. C. Roest, Verl. Groenestraat 33,
Nijmegen, tel. 08800-51442.

Vijftiger, gescheiden (tafel en bed),
sportief, leidende technische positie
te Amsterdam **zoekt passende, se-
rieuze vriendin, 45 à 50 jaar.** Refe-
renties en tussenkomst desgewenst.
Antwoord onder no. MW 187 aan
het bureau van dit blad.

Gepens. oudere dame **zoekt ongem.**
kamer, zo mogelijk met kookgele-
genheid, omgev. Amersfoort/Soest.
Is bereid in de morgenuren van
maandag t.m. vrijdag lichte werk-
zaamheden te verrichten.
Brieven onder no. M.W. 186 a.h.
bureau van dit blad.

Wij vragen voor onze zoon (18 jaar),
a.s. student sociologie
een kamer te Utrecht
D. Oostelaar, Meidoornweg 14 te
Soest. Tel. 02955/3323.

Requested
in Leiden or immediate neighbour-
hood a humanist family where a
young Irish lady from July 15 till
September 15 can **assist the house-**
wife during five mornings a week.
She is 25 years old, teacher, **catholic**
and wants to get acquainted with
Dutch humanist family-life as
within short she is going to marry
a young Dutch humanist. Letters
with propositions to Central Office,
Post Box 114, Utrecht.

De vakantietijd staat weer voor de deur. Voor velen
staat het al vast hoe ze die door zullen brengen. Anderen
verkeren nog in twijfel wat dat betreft. Maar hoe het
ook zij, voor een ieder die zich interesseert in de
zomerkampen van de **Humanistische Jeugdbeweging**
zijn de volgende kampen georganiseerd:

„TEXEL-KAMP” (tentenkamp)

Dit kamp wordt gehouden van 24-31 juli:

Vakantiebedrijf 'De Sluftervallei', Duinweg - De
Cocksdoorp.

ZEILKAMP te LANGWEER

Hier worden 2 kampen georganiseerd t.w.:
van 7-14 augustus en
van 14-21 augustus:

Hepkema's kampeer- en botenverhuurbedrijf, te
Langweer.

*

Wil je hierover meer weten schrijf dan naar:
Mej. T. Hillebrand, Heyenoordseweg 64, Arnhem.

Gezond natuurlijk leven is vegetarisch leven. Een gezaghebbend
oordeel over de modernste stromingen op voedingsgebied vindt u
in de „Vegetarische Bode”. Een proefabonnement voor zes nummers
ad f 2,50 zal u hiervan overtuigen.

Administratie: Admiraal de Ruijterweg 236 huis, Amsterdam W 2,
postgiro 201587.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap
met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H.
Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,- per paar (6 nummers). Losse nummers
f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op
geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER-DEVENTER.**

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiering voor **huwelijkscontacten** op-
gericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij
het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner
zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels
insluiten.